

Jerzy Piątkowski

Kielce

WÓZ POGRZEBOWY ALEKSANDRA – ARCYDZIEŁO SZTUKI ORIENTALNO-KLASYCZNEJ

Jednym z najciekawszych dzieł sztuki sepulkralnej końca IV w. przed Chr., znanym jedynie ze źródeł pisanych, jest wóz pogrzebowy Aleksandra Macedońskiego. Skonstruowanie tego niezwyklego, luksusowego wozu pogrzebowego było jednym z przedsięwzięć mającym na celu zbudowanie kultu Aleksandra Wielkiego, bowiem na nim miała opierać się potęga i legitymizacja dynastii.

Niniejszy tekst stanowi próbę analizy najważniejszych informacji dotyczących wozu pogrzebowego wielkiego władcy. Obszerny, obfityjący w szczegóły opis Diodora (XVIII 26.27) pobudzał wyobraźnię i wpływał na powstawanie kolejnych rekonstrukcji graficznych karawanu. Interpretacja informacji zawartych w tym przekazie stanowi wyzwanie dla kolejnych pokoleń badaczy.

W artykule przedstawiono zagadnienia dotyczące macedońskich zwyczajów pogrzebowych oraz przenikających do nich i sztuki funeralnej tradycji wschodnich. Opisywany wóz-karawan stanowi niezwykle obiekt sztuki sepulkralnej i jest przykładem asymilacji formy architektonicznej, wyposażenia i dekoracji zaczerpniętych z kultur: macedońskiej, greckiej, egipskiej, babilońskiej oraz perskiej. Autor zwraca uwagę na symbolikę elementów pochodzących z karawanu i podejmuje próbę jej wyjaśnienia. Wskazuje motywy, jakimi kierowali się zleceniodawcy wykonania tego wozu.

Z przekazu Plutarcha, który opierał swoją wiedzę na królewskich dziennikach *Ephemerides* wiemy, że Aleksander zmarł po południu 28 dnia miesiąca Daisios¹. Prawdopodobnie w Babilonie był 29 dzień miesiąca Aiaru. Taka data oraz napis: „umarł król, chmury” widnieje w diariuszu astronomicznym². Ustalenie korelacji między kalendarzem macedońskim a babilońskim jest trudne. Wskazanie dokładnej

¹ Plut., *Alex.*, 76.9.

² K. Nawotka, *Aleksander Wielki*, Wrocław 2007, s. 518; A.J. Sachs, H. Hunger, *Astronomical Diaries and Related Text from Babylonia*, t. 1: *Diaries from 625 BC–262 BC*, Wien 1988, nr 322; H. Hauben, *La chronologie macédonienne et ptolémaïque mise à l'épreuve: à propos d'un livre d'Ehrhardt Grzybek*, „Chronique d'Égypte” 1992, t. 67, s. 146; P. Briant, *Alexander le Grand*, Paris 2002, s. 23;

daty śmierci Aleksandra jeszcze dziś dzieli środowisko biografów króla. Ewa Wipszycka podaje, iż „Seleucydzi (a może wcześniej Aleksander Wielki), skorelowali [...] miesiące macedońskie z babilońskimi: [...] Aiara = Daisios”³. Obszernie na ten temat pisze Krzysztof Nawotka, który ustala datę śmierci na 11 czerwca 323 r.⁴ Wielu historyków podaje datę 10 czerwca⁵, a nawet 13 czerwca⁶.

Po śmierci władcy pomiędzy notablami macedońskimi oraz wśród żołnierzy zapanował niepokój⁷. Rozgorzały spory między diadochami o następstwo tronu, rozdzielenie godności państwowych i satrapii, objęcie schedy po Aleksandrze i przejęcie kontroli nad jego zwłokami. Propagandowa wartość ciała króla była zbyt wysoka⁸, aby podjąć szybką decyzję dotyczącą pochówku monarchy.

Zwłoki Aleksandra spoczywały w trumnie przez sześć dni w pałacu Nabuchodonozora. Jak podają starożytne źródła, nie było widać oznak rozkładu⁹, co potwierdzałoby wyjątkowość, boskość Aleksandra. Perdikkas, Seleukos i Ptolemeusz wydali rozkaz zabalsamowania królewskiego ciała.

Tradycyjne macedońskie rytuały pogrzebowe przewidywały kremację, po której popioły władcy zbierano do niewielkiej złotej skrzynki (λάρναξ), a następnie umieszczano w grobowcu przysypanym tumulusem. Dopuszczano także inhumację, czyli złożenie całego ciała do grobu. Dlaczego ze zwłokami Aleksandra stało się inaczej? Przyjęcie przez Aleksandra korony egipskiej oznaczało również, że władca będzie akceptował zwyczaje tego kraju (przynajmniej niektóre)¹⁰. Można przypuszczać, że decyzja o zerwaniu z tradycją macedońskiego pochówku wywołała spory

L. Depuydt, *The Time of Death of Alexander the Great: 11 June 323 BC, ca. 4.00–5.00 p.m.*, „Die Welt des Orients” 1997, R. 28, s. 117–135.

³ *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, t. 1, red. E. Wipszycka, Warszawa 1985, s. 310.

⁴ K. Nawotka, *Aleksander Wielki*, s. 518–519. Taką samą datę podają również: G. Phillips, *Aleksander Wielki. Morderstwo w Babilonie*, przekł. E. Wyrwas-Wiśniewska, Warszawa 2004, s. 197; L. Depuydt, *The Time of Death of Alexander*, s. 117 i n.; P. Briant, *Alexander*, s. 23.

⁵ N.G.L. Hammond, *Starożytna Macedonia*, przekł. A.S. Chankowski, Warszawa 1999, s. 220; N.J. Saunders, *Tajemnica grobowca Aleksandra Wielkiego*, przekł. S. Rzepka, Warszawa 2007, s. 43; P. Green, *Aleksander Wielki*, przekł. A. Konarek, Warszawa 2010, s. 535; J. Worthington, *Aleksander Wielki. Człowiek i bóg*, przekł. A. Wypustek, Wrocław 2007, s. 278; P. Cartledge, *Aleksander Wielki*, przekł. A. Klingofer, Warszawa 2005, s. 31, 254; A. Stewart, *Faces of Power. Alexander's Image and Hellenistic Politics*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1993, s. 24.

⁶ S. Fischer-Fabian, *Aleksander Wielki*, przekł. R. Wojnakowski, Warszawa 2000, s. 253; J. Mordejewski, *Aleksander Macedoński*, Warszawa 1961, s. 262.

⁷ Plut., *Mor.*, 336E–337A: błakające się wojsko, pozbawione dowódcy porównuje do „oślepionego cyklopa”; Curt., X 5.15–16.

⁸ *Alexander the Great: A New History*, red. W. Heckel, L.A. Tritle, Oxford 2009, s. 243.

⁹ Curt., X 10.31 pisze, że powtarza tę wiadomość za innymi. Możliwe, że śmierć Aleksandra nastąpiła kilka dni później niż odnotowano jej datę. Curt. X 10.9–12; Ael., *VH*, 12.64; D.W. Oldach, E.N. Borza, R.M. Benitez, *A Mysterious Death*, „New England Journal of Medicine” 1998, t. 338, s. 1764–1769; E.N. Borza, J. Reames-Zimmerman, *Some New Thoughts on the Death of Alexander the Great*, „Ancient World” 2000, t. 31, s. 22–30.

¹⁰ M. Pfrommer, *Alexandria – Im Schatten der Pyramiden*, Mainz 1999, s. 29, wyklucza w takiej sytuacji popularną wśród Macedończyków kremację.

nie tylko wśród najbliższych towarzyszy. Druga kwestia sporna dotyczyła osoby, która miałaby pochować króla, bowiem według macedońskiego zwyczaju zyskałaby ona legitymację¹¹, by samemu zostać władcą. Ten, kto przejąłby ciało króla, dysponowałby symbolem statusu. Potrzeba uzyskania kontroli nad ciałem władcy „pochodziła z siły kultu przodków, a także bogactwa i prestiżu wynikającego z kultu pośmiertnego”¹².

Nie wiemy, jakie były intencje hetajrów, którzy kazali z mumifikować ciało Aleksandra. Starożytne źródła na ten temat milczą. Być może takie było życzenie samego króla, bo wcześniej w ten sposób polecił postąpić ze zwłokami Hefajstiona¹³. Ta decyzja powodowała ponowne zerwanie z rodzimą tradycją. Jest wielce prawdopodobne, że ciało Aleksandra poddano mumifikacji, aby przewieźć je do miejsca wiecznego spoczynku i tam skremować zgodnie z obyczajem macedońskim. „Ciało Aleksandra było świadkiem postanowień zgromadzenia”¹⁴ i stało się relikwią świata hellenistycznego¹⁵ mającą zapewnić szczęście i błogosławieństwo miastu, w którym znajduje się jego grób¹⁶. Zdawano sobie sprawę, że grób władcy zostanie miejscem kultu. Należało zatem zwłoki tak zabezpieczyć, aby można je było przewieźć na dalszą odległość. Wydaje się, że najbardziej prawdopodobnym miejscem wiecznego spoczynku była królewska nekropola Argeadów w Ajgaj¹⁷. Z czasów założyciela państwa macedońskiego Perdikkasa pochodził zwyczaj oparty na słowach dawnej wyroczni, nakazujący wszystkim królów z jego rodu grzebać w Ajgaj¹⁸. Niewykluczone też, chociaż mało prawdopodobne, że pragnieniem Aleksandra był pochówek w oazie Siwa¹⁹, gdzie „wyrocznia Zeusa Ammona po raz pierwszy potwierdziła jego boskość”²⁰ (tłum. J.P.). Kontrola nad miejscem ostatecznego spoczynku Aleksandra Macedońskiego miała istotne znaczenie dla ukazania wizerunku silnego regenta, który miałby poparcie żołnierzy. Do czasu osiągnięcia pełnoletności przez nienarodzonego jeszcze syna Aleksandra, imperium miał kierować Perdikkas. Dla niego ciało króla było przekąźnikiem prawowitości władzy. Jednak dawni „marszałkowie” chciwie pożąдали władzy, spiskowali, dopuszczali

---

¹¹ *Alexander the Great*, s. 241; W.S. Greenwalt, *Argaeus, Ptolemy II and Alexander's Corpse*, „The Ancient History Bulletin” 1988, t. 2, s. 39–41; A. Stewart, *Faces of Power*, s. 222; A. Erskine, *Life after Death: Alexandria and the Body of Alexander*, „Greece and Rome” 2002, t. 49, s. 171; J. Whitehorse, *Cleopatras*, London 1994, s. 64–65; P. Briant, *Antigone le Borgne*, Paris 1973, s. 130, 318.

¹² N.J. Saunders, *Tajemnica grobowca*, s. 49.

¹³ W Grecji proces balsamowania znany był już w okresie mykeńskim. Aleksander znalazł fragment *Iliady*, w którym Afrodyta balsamuje zwłoki Hektora (Homer, *Iliada* XXIII 185 i n.).

¹⁴ N.G.L. Hammond, *Starożytna Macedonia*, s. 224.

¹⁵ D. Gorzelany, *Macedonia–Aleksandria. Analiza monumentalnych założenia grobowych z okresu późnoklasycznego i hellenistycznego*, Kraków 2014, s. 172.

¹⁶ Aelian, *Varia Historia* XII 64.

¹⁷ Diod. XVIII 3, 5; Just. XIII 4, 6; Pauz. I 6, 3.

¹⁸ Just. VII 2, 2–4; Diod. XVIII 28, 4; N.G.L. Hammond, *Starożytna Macedonia*, s. 40–41.

¹⁹ Curt., X 5.14.

²⁰ A. Stewart, *Faces of Power*, s. 222.

się morderstw. Ciało wielkiego Macedończyka stało się kartą przetargową w walkach o sukcesję.

Zwłoki Aleksandra zabalsamowali Egipcjanie i Chaldejczycy²¹, następnie, namaszczone pachnidłami zmieszany z miodem²², włożono do złotej antropoidalnej trumny. Wykonano ją w Babilonie na zamówienie Arridajosa. „Była to drewniana théke, obita repusowaną złotą blachą”²³. Na głowę króla włożono insygnia jego władzy²⁴. Z pewnością mowa jest o królewskim diademie, który zawiązano wokół czoła. Pustą przestrzeń w trumnie wypełniono substancjami aromatycznymi²⁵. Na czas πρόθεσις i εκφορά zapewne nie zasłaniano twarzy władcy. Ciało Aleksandra Perdikkas przykrył purpurowym płaszczem lub – według innej wersji – „purpurowym całunem haftowanym złotą nicią”²⁶.

Andrew Stewart twierdzi, że złotem haftowany purpurowy płaszcz udrapowano na sarkofagu²⁷. W Grobowcu Filipa w Werginie purpurowego sukna użyto do zawinięcia kości króla umieszczonych w złotym larnaksie. Purpurowy kolor nie był zarezerwowany tylko dla władców, lecz raczej oznaczał wysoką rangę²⁸. Purpura sprawiała, że mężczyzna otoczony był heroiczną aurą – duchową i cielesną²⁹. Na płaszczu lub wokół niego złożono zbroję i broń Aleksandra. Trumnę włożono do sarkofagu wykonanego z pentelickiego marmuru³⁰. Tę kamienną skrzynię ozdobiono płaskorzeźbami ukazującymi wydarzenia z życia Aleksandra. Nie znamy imienia artysty, który wykonał reliefy na sarkofagu.

Ponieważ zamierzano przewieźć ciężki sarkofag, potrzebny był specjalny wóz, który udźwignąłby ładunek, byłby godny króla, a jednocześnie stałby się elementem

²¹ Curt., X 10. 31.

²² Miód, mleko, woda i wino składały się na χοαί dla zmarłych.

²³ M.L. Bernhard, *Sztuka grecka IV wieku p.n.e.*, Warszawa 1974, s. 446.

²⁴ Curt., X 10. 31.

²⁵ Prawdopodobnie mogły to być pachnące olejki umieszczone w alabastronach lub srebrnych amforiskosach ustawianych przy zmarłym podczas πρόθεσις w celu spryskania nimi zwłok lub przeznaczone jako dar pogrzebowy, składany później w grobie. Niewykluczone, iż mogły to być pachnące gałązki, liście i kwiaty. Wszystkie te czynności oprócz pielęgnacji ciała i zapobiegania przykreemu zapachowi miały charakter religijny i rytualny, stanowiąc niezbędny element pogrzebowej ceremonii. Zmarłego obsypywano ziołami, majerankiem i selerem, które według tradycji miały odegnać złe duchy. Wierzono, że piękny zapach zapewni zmarłemu przychylność bogów. Na temat stosowania w rytuale pogrzebowym pachnideł, balsamów, ziół i kwiatów zob.: D.C. Kurtz, J. Boardman, *Greek Burial Customs*, London 1971; A. Wypustek, *Rytuał pogrzebowy Greków w starożytności w świetle epigramów nagrobnych*, w: *Rytuały w wybranych religiach i wyznaniach od starożytności do współczesności*, red. J. Drabina, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religioogica” 2009, t. 42, s. 29–48.

²⁶ „Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni”, cytowany w: A. Stewart, *Faces of Power*, s. 356.

²⁷ Tamże, s. 216.

²⁸ D. Gorzelany, *Macedonia–Aleksandria*, s. 163.

²⁹ H. Stulz, *Die Farbe Purpur im frühen Griechentum. Beobachtet in der Literatur und in der bildenden Kunst*, Stuttgart 1990, s. 119 i n.; D. Gorzelany, *Macedonia–Aleksandria*, s. 163.

³⁰ M. Olbrycht, *Aleksander Wielki i świat irański*, Rzeszów 2004, s. 311 (autor pisze o formie sarkofagu jako odwołania do tradycji achemениdzkich).

propagandy. Nie chodziło tylko o zabieg o charakterze czysto logistycznym, ale sam transport ciała króla stanowił pretekst do kolejnej manifestacji. Budowa karawanu zajęła dwa lata³¹. Zadanie przewiezienia ciała Aleksandra powierzono Arridajosowi. Wspaniałość tego niezwykłego pojazdu opisał współczesny tym wydarzeniom historyk Hieronim z Kardii. Niektórzy uczeni zakładają, że Diodor korzystał w swojej pracy z tego przekazu³². Skrócona wersja tekstu zachowała się w opisie Diodora:

Ἀρριδαῖος ὁ κατασταθεὶς ἐπὶ τὴν κατακομιδὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου σώματος, συντελελεκὸς τὴν ἀρμάμαξαν ἐφ' ἧς ἔδει κατακομισθῆναι τὸ βασιλικὸν σῶμα, παρεσκευάζετο τὰ πρὸς τὴν κομιδὴν. ἐπεὶ δὲ τὸ κατασκευασθὲν ἔργον, ἀξιολογὸν ὑπάρχον τῆς Ἀλεξάνδρου δόξης, οὐ μόνον κατὰ τὴν δαπάνην διήνεγκε τῶν ἄλλων, ὡς ἀπὸ πολλῶν ταλάντων κατασκευασθὲν, ἀλλὰ καὶ τῇ κατὰ τὴν τέχνην περιττότητι περιβόητον ὑπῆρξε, καλῶς ἔχειν ὑπολαμβάνομεν ἀναγράψαι περὶ αὐτοῦ. πρῶτον μὲν γὰρ τῷ σώματι κατεσκευάσθη χρυσοῦν σφυρήλατον ἀρμόζον καὶ τοῦτ' ἀνὰ μέσον ἐπλήρωσαν ἀρωμάτων τῶν ἅμα δυναμένων τὴν εὐωδίαν καὶ τὴν διαμονὴν παρέχεσθαι τῷ σώματι. ἐπάνω δὲ τῆς θήκης ἐπετέθειτο καλυπτὴρ χρυσοῦς, ἀρμόζων ἀκριβῶς καὶ περιποικίλων τὴν ἀνωτάτω περιφέρειαν. ταύτης δ' ἐπάνω περιέκειτο φοινικὶς διαπρεπῆς χρυσοποικίλος, παρ' ἧν ἔθεσαν τὰ τοῦ μετηλλαχότος ὅπλα, βουλόμενοι συνοικεῖν τὴν ὅλην φαντασίαν ταῖς προκατειργασμέναις πράξεσι. μετὰ δὲ ταῦτα παρέστησαν τὴν τοῦτο κομιούσαν ἀρμάμαξαν, ἧς κατεσκευάσθη κατὰ μὲν τὴν κορυφὴν καμάρα χρυσεῖ, ἔχουσα φολίδας λιθοκόλλητον, ἧς ἦν τὸ μὲν πλάτος ὀκτῶ πηχῶν, τὸ δὲ μήκος δώδεκα, ὑπὸ δὲ τὴν ὑπωροφίαν παρ' ὅλον τὸ ἔργον θρόνος χρυσοῦς, τῷ σχήματι τετράγωνος, ἔχων τραγέλαφον προτομᾶς ἐκτύπου, ἐξ ὧν ἦρτητο κρίκοι χρυσοὶ διπάλαιστοι, δι' ὧν κατακεκρέμαστο στέμμα πομπικόν, χρώμασι παντοδαποῖς διαπρεπῶς κατηνθισμένον. ἐπὶ δὲ τῶν ἄκρων ὑπῆρχε θύσανος δικτυωτός, ἔχων εὐμεγέθεις κώδωνας, ὥστ' ἐκ πολλοῦ διαστήματος προσπίπτειν τὸν ψόφον τοῖς ἐγγίζουσι. κατὰ δὲ τὰς τῆς καμάρας γωνίας ἐφ' ἐκάστης ἦν πλευρᾶς Νίκη χρυσεῖ τροπαιοφόρος, τὸ δ' ἐκδεχόμενον τὴν καμάραν περίστυλον χρυσοῦν ὑπῆρχεν, ἔχων Ἰωνικὰ κιονόκρανα. ἐντὸς δὲ τοῦ περιστύλου δίκτυον ἦν χρυσοῦν, τὸ πάχος τῆ πλοκῆ δακτυλιαῖον καὶ πίνακας παραλλήλους ζωφόρους τέσσαρας ἴσους τοῖς τοίχοις ἔχον. Τούτων δ' ὁ μὲν πρῶτος ἦν ἔχων ἄρμα τορευτὸν καὶ καθήμενον ἐπὶ τούτου τὸν Ἀλέξανδρον, μετὰ χεῖρας ἔχοντα σκῆπτρον διαπρεπές: περὶ δὲ τὸν βασιλέα μία μὲν ὑπῆρχε θεραπεία καθωπλισμένη Μακεδόνων, ἄλλη δὲ Περσῶν μηλοφόρων καὶ πρὸ τούτων ὀπλοφόροι: ὁ δὲ δεῦτερος εἶχε τοὺς ἐπακολουθοῦντας τῇ θεραπείᾳ ἐλέφαντας κεκοσμημένους πολεμικῶς, ἀναβάτας ἔχοντας ἐκ μὲν τῶν ἔμπροσθεν Ἰνδοῦς, ἐκ δὲ τῶν ὀπισθεν Μακεδόνας καθωπλισμένους τῇ συνήθει σκευῇ, ὁ δὲ τρίτος ἰπέων εἰλας μμουμένας τὰς ἐν ταῖς παρατάξεσι συναγωγάς, ὁ δὲ τέταρτος ναῦς κεκοσμημένας πρὸς ναυμαχίαν. καὶ παρὰ μὲν τὴν εἰς τὴν καμάραν εἴσοδον ὑπῆρχον λέοντες χρυσοῖ, δεδορκότες πρὸς τοὺς εἰσπορευομένους: ἀνὰ μέσον δὲ ἐκάστου τῶν κίωνων ὑπῆρχε χρυσοῦς ἄκανθος ἀνατείνων ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον μέχρι τῶν κιονοκράνων. ἐπάνω δὲ τῆς καμάρας κατὰ μέσην τὴν κορυφὴν φοινικὶς ὑπῆρχεν ὑπαίθριος, ἔχουσα χρυσοῦν στέφανον ἐλαίας εὐμεγέθης, πρὸς ὃν ὁ ἥλιος προσβάλλων τὰς ἀκτῖνας κατεσκευάζε τὴν αὐγὴν ἀποστίλβουσαν καὶ σειομένην, ὥστ' ἐκ μακροῦ διαστήματος ὁρᾶσθαι τὴν πρόσοψιν ἀστραπῆ παραπλησίαν. ἡ δ' ὑπὸ τὴν καμάραν καθέδρα δύο εἶχεν ἄξονας, οὓς περι εδίνευον τροχοὶ Περσικοὶ τέσσαρες, ὧν ὑπῆρχε τὰ μὲν πλάγια καὶ αἱ κνημίδες κατακεχρυσωμένα, τὸ δὲ προσπίπτον τοῖς ἐδάφεσι μέρος σιδηροῦν. τῶν δ' ἄξωνων τὰ προέχοντα χρυσαῖα κατεσκευάσθη, προτομᾶς ἔχοντα λεόντων σιβύνην

³¹ Curt., X.10. 13; Diod., XVIII 3.5, XVIII. 28. 2; Paus., I 6. 3; Just. 13.4; A. Stewart, *Faces of Power*, s. 216.

³² FGrH 154 F 2 = Ath.5. 206e; cf. J. Hornblower, *Hieronimus of Cardia*, Oxford 1981, s. 43–44; A. Stewart, *Faces of Power*, s. 216.

ὁδᾶς κατεχούσας. κατὰ δὲ μέσον τὸ μήκος εἶχον πόλον ἐνηρμοσμένον μηχανικῶς ἐν μέσῃ τῇ καμάρᾳ, ὥστε δύνασθαι διὰ τούτου τὴν καμάραν ἀσάλευτον εἶναι κατὰ τοὺς σεισμοὺς καὶ ἀνωμάλους τόπους. τετάρων δ' ὄντων ῥυμῶν ἐκάστω τετραστοιχία ζευγῶν ὑπέζευκτο, τετάρων ἡμιόνων ἐκάστω ζεύγει προσδεδεμένων, ὥστε τοὺς ἅπαντας ἡμιόνους εἶναι ἐξήκοντα καὶ τέσσαρας, ἐπιλελεγμένους ταῖς τε ῥώμαις καὶ τοῖς ἀναστήμασιν. ἕκαστος δὲ τούτων ἐστεφάνωτο κεχρυσωμένῳ στεφάνῳ καὶ παρ' ἑκατέραν τῶν σιαγόνων εἶχεν ἐξηρητημένον κώδωνα χρυσοῦν, περὶ δὲ τοὺς τραχήλους χλιδῶνας λιθοκολλήτους³³.

W tłumaczeniu autora artykułu opis wozu pogrzebowego brzmi następująco:

Arridajos, któremu powierzono zadanie przewiezienia ciała Aleksandra najpierw wykonał wóz, na którym miało być przewiezione królewskie ciało, a następnie zaczął przygotowywać się do transportu. Ponieważ to dzieło, które wykonano na polecenie Arridajosa było godne sławy Aleksandra, nie tylko przewyższyło koszty, jako że skonstruowano je za bardzo dużą sumę pieniędzy, ale stało się sławne z powodu niezwykłości swojej konstrukcji. Stało się sławne, dlatego że było dziełem niespotykanym dotąd. Więc zabierzmy się do opisania. Przygotowano złoty, blaszany sarkofag na ciało. I to (sarkofag – przyp. J.P.), i ciało w środku wypełniono pachnidłami mającymi silny zapach, ale również zapewniającymi trwałość ciała (mumifikując – przyp. J.P.). Na górze trumny umieszczono złotą pokrywę, która dokładnie pasowała do pierwszej trumny i obejmowała ją całą powierzchnią. Na drugiej trumnie położono wspaniałą purpurową tkaninę przetykaną złotem, na której złożono broń zmarłego. Chcieli, aby całe to dzieło (wystroj i konstrukcja – przyp. J.P.) pozostawało w zgodzie ze wszystkimi czynami, które on dokonał przez całe życie. Po tym wszystkim dostarczono wóz, który miał wieźć trumnę. Na nim ustawiono złoty namiot (złotą kamarę – przyp. J.P.)³⁴ z pokryciem ze złotej blachy wykładanej drogimi kamieniami, której to szerokość była na 8 łokci, a długość na 12 łokci. Pod baldachimem wzdłuż całego wozu stał złoty tron kształtu czworobocznego, ozdobiony rzeźbionymi protomami kozłojeleni, z których zwisały złote pierścienie o średnicy 2 łokci. Poprzez nie przechodziła wspaniała girlanda³⁵. Była pomalowana bogato, różnymi kolorami. Na szczycie zawieszono sieć z dużymi dzwonekami. Tak, że ludzie, którzy zbliżali się do wozu słyszeli ich dźwięk z dalekiej odległości. W narożnikach kamary na każdym boku była figura Nike przynosząca zwycięstwo³⁶. Złota kolumnada pomagała podtrzymać kamarę.

³³ Diod. XVIII 26, w: J. Overbeck, *Die Antiken Schriftquellen Zur Geschichte der Bildenden Künste bei den Griechen*, Leipzig 1868, nr 1984, s. 374; www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0541%3Abook%3D18%3Achapter%3D26 (dostęp: 1.03.2016).

³⁴ Słowo καμάρα u innych autorów oznacza nie tylko zadaszenie, ale również pomieszczenie sklepione (namiot Ptolemeusza II, Atenajos V 196b).

³⁵ Diod. XVIII 26 nie napisał, z jakiego materiału wykonano girlandę. Nie wiadomo, czy upleciono ją z elementów roślinnych i wstążek. W przypadku uwicia girlandy z materiałów przyrodniczych najczęściej w tym celu wykorzystywano bluszcz i mirt, owoce granatu i pigwy. Owoce granatu były poświęcone Persefonie, a jego pestki symbolizowały życie duszy po śmierci. Granat symbolizował heroizowane życie po śmierci i stanowił ofiarę dla zmarłego. Prawdopodobnie girlandę upleciono z roślin miejscowych. Kolorowe girlandy malowano na fasadach grobowców macedońskich. Zob.: D. Gorzelany, *Macedonia–Aleksandria*, s. 146; K.F. Müller, *Der Leichenwagen Alexanders des Grossen*, Leipzig 1905, s. 59 i n.

³⁶ Plinius XXXIV 48, w rozdziale o sztuce brązowniczej pisze, że namiot Aleksandra podpierały zwykle posągi, z których dwa zostały ustawione przed świątynią Marsa Mściciela, tyleż przed dawnym pałacem królewskim („Alexander quoque Magni tabernaculum sustinere traduntur solitae statua, ex qui bus duae ante Martis Ultoris aedem dicatae sunt, totidem ante regiam...”). Inne źródła podają, że

Wewnątrz kolumnady znajdowała się złota sieć o grubości palca, długości drutu. Na ścianach zawieszono cztery obrazy jeden przy drugim o długości ścian³⁷. Na pierwszym z nich był rydwan pięknie zdobiony i siedział na nim Aleksander. Miał w ręku wspaniałe berło. Wokół niego stał uzbrojony orszak macedoński oraz oddział perski μηλοφόροι (oddział straży króla perskiego noszący złote jabłka jako gałki na końcu włóczni – przyp. J.P.), a przed nimi uzbrojony oddział. Na drugim obrazie znajdowały się słonie towarzyszące orszakowi, które były przygotowane do walki (w rynsztunku bojowym – przyp. J.P.). Z przodu byli jeźdźcy indyjscy, a z tyłu macedońscy, uzbrojeni na swój zwykły sposób. Na trzecim widniały oddziały jazdy, które wyglądały jak ustawione do walki. Na czwartym były okręty przygotowane do bitwy morskiej. Przy wejściu do kamary znajdowały się złote lwy³⁸. Patrzyły one na wchodzących. W połowie wysokości każdej z kolumn był złoty akant rozpinający się od połowy kolumny w górę aż po kapitel. Ponad kamarą na środku baldachimu była palma (pod gołym niebem) niczym nienakryta, z wielkim złotym wieńcem oliwnym, na który słońce rzucało promienie³⁹. Tworzyło światło błyszczące i migające. Z dalekiej odległości wydawało się jakby to była błyskawica. Baza pod kamarą miała dwie osie, które obracały cztery perskie koła. Piasty drewnianych kół i szprychy były złożone, a obręcze metalowe. Złote zakończenia osi były w kształcie protom lwich głów trzymających włócznię w zębach. Pośrodku długości wozu znajdował się resor, aby kamara nie ulegała wstrząsom na nierównym gruncie. Do każdego z czterech dyszli przywiązano po cztery zaprzęgi składające się z czterech mułów każdy. Wszystkich (mułów – przyp. J.P.) było 64. Wybrano je pod względem wysokości i siły. Każdy miał przy żuchwie złoty dzwonek, a wokół szyi obręcz z klejnotami.

Diodor na określenie wozu pogrzebowego użył określeń *καμάρα* oraz *‘αρμάμαξα*. *‘Αρμάμαξα* był to zadaszony perski, luksusowo wyposażony, składający się z okratowanej klatki pokrytej sukniem. Wożono w nim np. dzieci Dariusza, kobiety i perskich notabli. Tego typu wozy były znane w świecie hellenistycznym, gdyż ich nazwa wielokrotnie pojawia się w literaturze antycznej⁴⁰.

Jeszcze dziś wóz żałobny Aleksandra wzbudza podziw ze względu na swą niezwykłą konstrukcję, ozdobę, a przede wszystkim wytrzymałość. Kamara wzniesiona na kołach miała kształt niewielkiej świątyni w stylu greckim o wymiarach około

---

chodziło tu o namiot ustawiony nad ciałem Aleksandra (kamarę – przyp. J.P.) podczas przewożenia go z Babilonu do Aleksandrii. Postacie miały wyobrażać boginię zwycięstwa, tzw. Niki.

³⁷ Według Müllera, *Der Leichenwagen*, s. 63, malowidła tablicowe zawieszono na ścianach pomieszczenia wewnętrznego.

³⁸ W kulturach wschodniej, greckiej i macedońskiej przedstawiano postacie stróżujących lwów w sztuce sepulkralnej.

³⁹ Wieniec oliwny pełnił funkcję symboliczną. D. Gorzelany, *Macedonia–Aleksandria*, s. 144, pisze: „Forma zamkniętego kręgu była uważana za symbol trwałości, wieczności, życia przez zwyciężającego śmierć”. Złoty wieniec to także wyróżnienie za osobistą dzielność (αριστείων). Wieńce oliwne znaleziono m.in. w grobowcach w Amfipolis, Derveni, Lete, Sedes. Ponadto liście drzewa oliwnego ułożone na ciele zmarłego miały w zaświatach zapewnić mu szczęście i błogosławieństwo. Zob.: tamże.

⁴⁰ Na temat *‘αρμάμαξα*: Diod., XVIII 26.1, XX 25.4; Plut., *Themist.* 26, *Artax.* 5, *Alex.* 43, *Mor.* 173 F; Athen. 5.40.206 e; Xen., *Kyrop.* 3.1.40, 6.4.11; Aristoph., *Ach.* 70. Także: J. Morier, *A second journey through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, between the years 1810 and 1816*, London 1818, s. 113; C. Lewis, T. Charlton, *An Elementary Latin Dictionary*, New York–Cincinnati–Chicago 1890; www.amfipolis.gr/.../η-αρμάμαξα-του-μεγάλου-αλεξάνδρ; www.prometheustrust.co.uk/html/chariot-symbology.html (dostęp: 24.04.2016).

4 x 6 m. Zbudowano ją prawdopodobnie z drewna i przyozdobiono złotą blachą – sprawiała wrażenie jakby była wykonana ze złota. Kolumnada podpirała beczkowate sklepienie⁴¹ pokryte złotymi łuskami. Paul McKechnie uważa, że zasadniczo idea wozu pogrzebowego Aleksandra stanowiła swego rodzaju grób królewski z Werginy na kołach⁴². Kształtem, wyglądem, a także rozmiarami katafalk zbliżony był do trzech beczkowato sklepionych grobowców znajdujących się pod Wielkim Tumulusem w Werginie⁴³. Konstrukcja nie posiadała ścian, a ich rolę pełniła siatka ze złotych drutów o grubości palca, która odgradzała adyton od zewnątrz. Dzięki takiemu rozwiązaniu architektonicznemu sarkofag Aleksandra był widoczny ze wszystkich stron. Zapewne obrazy sztalugowe, które zawieszono wysoko na złotej kracie (siatce?)⁴⁴ wykonano w technice enkaustycznej. Malowidła na wozie pogrzebowym umieszczono w miejscu, które odpowiadało w rzeczywistości usytuowaniu fryzu w świątyni jońskiej. Jak sądzi autor artykułu, obrazy nawiązywały zapewne do ozdobionych malowidłami fasad grobowców macedońskich, a szczególnie do sceny polowania z Grobowca Filipa⁴⁵. Nicholas J. Saunders⁴⁶ uważa, że obrazy znajdowały się na złotym sarkofagu.

Diodor krótko opisał cztery malowidła z wozu pogrzebowego Aleksandra. Ich tematyka nawiązywała do zajęć zmarłego, podobnie jak malowidła z grobów w Werginie. Andronikos zwrócił uwagę na fakt, że pierwotnie obrazy w Grobowcu Księcia (prawdopodobnie Aleksandra IV, syna Aleksandra Wielkiego i Roksany) namalowano na drewnianym panelu lub skórze⁴⁷. Według autora artykułu, malowidła z wozu pogrzebowego nie tylko nawiązywały do wystroju grobowców macedońskich, ale

⁴¹ Macedończycy zapożyczyli taką formę sklepienia grobów ze Wschodu, krótko przed epoką Aleksandra. Pierwszy problem sklepienia grobowców macedońskich opracował Orlandos w 1968 r., opierając się na przekazie Platona (*Prawa* 947d–e) i Seneki (Listy 90, 32); A.K. Orlandos, *Les matériaux de construction et la technique architecturale des anciens Grecs*, t. 1–2, Paris 1968, s. 235–254; Th.D. Boyd, *The Arch and the Vault in Greek Architecture*, „American Journal of Archaeology” 1978, t. 82, s. 83–100; D.C. Kurtz, J. Boardman, *Greek Burial Customs*, s. 271–306; S.G. Miller, *Macedonian Tombs: Their Architecture and Architectural Decoration*, w: B. Barr-Sharrar, E.N. Borza (red.), *Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times*, „Studies in the History of Art”, Washington 1982, t. 10, s. 153–171; K. Dornisch, *Die griechische Bogentore. Zur Entstehung und Verbreitung des griechischen Keilsteingewölbes*, Frankfurt a. M. 1992.

⁴² P. McKechnie, *Harmonizing the Alexander-Gospels: A Reply to N.G.L. Hammond*, „L’antiquité classique” 2001, t. 70, nr 1, s. 166.

⁴³ Tamże, s. 166; M. Andronikos, *Vergina, the Royal Tombs*, Athens 1984: Grobowiec Persefony wymiary 2,09 x 3,05 m, s. 86; Grobowiec Filipa wymiary pomieszczenia głównego 4,46 x 4,46 m, przedsionek 4,46 x 3,36 m, s. 97; Grobowiec Księcia pomieszczenie główne 4,03 x 3,00 m, przedsionek 4,03 x 1,75 m, s. 198.

⁴⁴ Diod. XVIII 26, wyraźnie mówi, że siatka i obrazy wisiały wewnątrz kolumnady, a obrazy dorównują długością ścianom. Tymi „ścianami” musiała być siatka, która zapewne pełniła taką rolę w kammarze jak ściany celli w świątyni.

⁴⁵ Wiele przykładów z terenów starożytnej Macedonii, np. Grobowce II i III w Wielkim Tumulusie w Werginie; M. Andronikos, *Vergina*, s. 99–116.

⁴⁶ N.J. Saunders, *Tajemnica grobowca*, s. 50.

⁴⁷ M. Andronikos, *Vergina*, s. 198.

również mogły być wykorzystane jako tymczasowa ozdoba miejsca spoczynku Aleksandra, podobnie jak to się działo w Grobie Księcia w Werginie.

Pierwszy z obrazów, jak już wspomniano, przedstawiał Aleksandra siedzącego w rydwanie, trzymającego berło, otoczonego przez macedońskich towarzyszy po jednej stronie i perską straż królewską meloforów oraz uzbrojonych żołnierzy przed nim. Ci uzbrojeni żołnierze to najprawdopodobniej elita pieszych gwardzistów, tzw. Srebrne Tarcze⁴⁸. Obraz ten ukazuje zreorganizowaną w 324 r. przed Chr. eskortę Aleksandra, kiedy w skład czysto macedońskiej Królewskiej Straży (αγημα) weszli szlachetnie urodzeni Persowie. Podczas buntu żołnierzy w Opis, wśród których liberalizm władcy nie znalazł uznania, Aleksander zorganizował armię azjatycką z perską strażą królewską, perskimi oddziałami wojska (ταξις): πεζῆταιροι i ασθεταιροι, perskimi hypaspistami. Mianował również perskich dowódców, których zaczął nazywać „krewnymi”⁴⁹. Arrian przekazał wiadomość o dopuszczeniu Azjatów do oddziału hetajrów i sformowaniu dodatkowej, piątej „hipparchii” jazdy hetajrów, którą tworzyli przede wszystkim Azjaci wprowadzeni do gwardii konnej⁵⁰. Malowidło stanowi dowód na istnienie oddzielnego perskiego oddziału (ιλη) w obrębie straży królewskiej⁵¹. Zwraca uwagę na równe traktowanie Macedończyków i Persów, przy najmniej w przedstawionej scenie.

Konieczność utrzymania kontroli nad wielonarodowym imperium zmusiła Aleksandra do włączenia w skład wojska wielu nacji. Istnieją dowody na zdobycie przez Aleksandra poparcia dla swej polityki wobec wieloetnicznej armii. W 324 r. przed Chr., po buncie w Opis, Aleksander Macedoński zorganizował ucztę dla 9 tys. Macedończyków, Persów i przedstawicieli innych nacji, którzy odznaczyli się dzielnością (αρετή), a bogów prosił o zgodę i wspólne władanie Macedończyków i Persów⁵². W Suzie odbyła się parada 30 tys. dwudziestoletnich azjatyckich επιγονοι, świetnie wyszkolonych we władaniu sarissą i wyróżnionych przez Aleksandra za zdyscyplinowanie i umiętności⁵³.

Diodor pisze o Aleksandrze siedzącym (podkr. J.P.) w rydwanie. W dostępnej autorowi literaturze greckiej nie znaleziono opisu władcy, który siedziałby w rydwanie. Taki sposób przedstawiania został zapewne zaczerpnięty od Persów. Zastanawiający jest również fakt, że w przedstawieniu tej sceny nie namalowano tronu. Mogło mieć to wydźwięk symboliczny. Prawdopodobnie chodziło o podkreślenie waleczności Aleksandra, a rydwan, jako element używany w walce, nadawał całej scenie dynamizmu i tylko pełnił rolę tronu. Aleksander nie należał do władców spę-

⁴⁸ A. Stewart, *Faces of Power*, s. 219.

⁴⁹ Zob.: N.G.L. Hammond, *Starożytna Macedonia*, s. 214–215.

⁵⁰ Arr., *Anab.*, 7.6, 3–5.

⁵¹ N.G.L. Hammond, *Starożytna Macedonia*, s. 219 i przypis 82 tamże; Arr., *Anab.* 7.6.4, 11.3, 29.4; A.B. Bosworth, *Alexander and the Iranians*, „Journal of Hellenic Studies” 1980, t. 100, s. 15–17, 20–21; tenże, *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*, Cambridge 1988, s. 272.

⁵² Arr., *Anab.* 7.11, 8–9.

⁵³ Diod., XVII 108, 1–2; Plut., *Alex.* LXXI 1; Arr., *Anab.* 7.6, 1; 8, 2.

dzających życie w pałacu, więc jego „tronem” na co dzień był koński grzbiet. Rydwan i berło, które Aleksander dzierżył w dłoni, symbolizowały całą potęgę króla (αρχή, βασιλεια). Władca imperium został ukazany nie tylko jako heros, ale – można zaryzykować stwierdzenie – jako ανίκητος θεός („bóg niezwycięzony”). Egipcjanie, Babilończycy i ludy azjatyckie widzieli w Aleksandrze boga na ziemi. Stewart porównał Aleksandra do ikony imperialnej monarchii⁵⁴.

Obraz z przedstawieniem Aleksandra Macedońskiego musiał znajdować się w miejscu najbardziej widocznym dla widzów. Można więc nie zgodzić się z opinią Stewarta, że najlepszym usytuowaniem dla niego był przód karawanu. Z przodu znajdowało się wejście i strzegące go lwy, kolumnada, a więc na obraz pozostawało niewiele miejsca. Osoba króla była najważniejsza, nie można mu było zatem poświęcić tak ograniczonej powierzchni. Poza tym, nie zapominajmy, że wóz ciągnęły 64 muły, więc bliskie podejście do wozu i podziwianie malowideł od przodu pogrzebowego powozu praktycznie nie było możliwe. Spojrzenie stojącego przy drodze obserwatora na wysoko umieszczony obraz trwałoby bardzo krótko. Postać króla byłaby widoczna tylko z bliskiej odległości. Należy pamiętać także o warunkach i stanie technicznym dróg. Stado mułów musiało wzbijać tumany kurzu, które przysłaniały kamarę. Wydaje się, że najlepszym miejscem dla eksponowania malowidła była jedna z dwu bocznych, dłuższych ścian, doskonale widoczna dla osób przypatrujących się karawanowi. Oddający hołd królowi mogli patrzeć na jego portret, podążając dłuższą chwilę obok przemieszczającego się wozu pogrzebowego. Władcę namalowano w otoczeniu żołnierzy, gdyż król i jego hetajrowie tworzyli wspólnotę podczas bitew, wspólnych wypraw, uczt i narad. Nie mogło więc zabraknąć ich w pobliżu Aleksandra po jego śmierci.

Drugi obraz przedstawiał ustawione w szyku bojowym słonie niosące indyjskich żołnierzy oraz macedońskich żołnierzy za nimi. Kolejny raz malowidło miało wymiar symboliczny. Słoń uosabiał powodzenie, siłę, mądrość i zwycięstwo. Kompozycja symbolizowała wielkość imperium Aleksandra, sięgającego na wschodzie aż do Indii, oraz podkreślała wartość bojową indyjskiego kontyngentu w imperialnej armii Aleksandra III. Jeźdźcy namalowani na trzecim obrazie oraz statki na czwartym to następne formacje wojskowe, dzięki którym Aleksander Macedoński utworzył imperium. Okręty miały, według autora artykułu, znaczenie metaforyczne. Być może reprezentowały flotę śródziemnomorską, w której służyli Grecy. Krótko przed śmiercią Aleksander planował utworzenie we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego floty liczącej tysiąc wielkich okrętów wojennych⁵⁵. Władca wiele zawdzięczał flocie greckiej, która pod dowództwem macedońskim przyczyniła się do ostatecznej klęski floty perskiej w 334/333 r. przed Chr. Nicholas G.L. Hammond uważa, że gdyby flota ateńska wsparła przeciwnika, to Aleksander „byłby zmuszony powrócić do Europy i nigdy nie zdobyłby panowania na morzu”⁵⁶.

⁵⁴ A. Stewart, *Faces of Power*, s. 219.

⁵⁵ N.G.L. Hammond, *Starożytna Macedonia*, s. 216.

⁵⁶ Tamże, s. 200.

Ciekawostką jest fakt nieumieszczenia na malowidłach władcy podczas bitwy. Zapewne urażałoby to uczucia podbitych narodów i podkreślało wyższość Macedończyków. Aleksander zdobył lojalność podbitych ludów, a jednym z dowodów jest to, iż po jego śmierci nie doszło do wybuchu powstań ludów azjatyckich. Najlepszym rozwiązaniem i politycznym posunięciem była prezentacja wizerunków przedstawicieli wielonarodowej armii potraktowanych jak równorzędnych i ważnych żołnierzy w wieloetnicznym królestwie. Cała dekoracja powozu przedstawiała tematykę triumfalną i heroiczną.

Karawan zbudowano w warsztatach babilońskich. Kim był architekt? Na to pytanie nie potrafimy dziś odpowiedzieć. Współcześni badacze wymieniają zwykle trzech autorów. Maria Ludwika Bernhard podaje, że twórcą tego technicznego cudu, a przynajmniej wymyślnego podwozia, był Hieronimos⁵⁷. Siegfried Fischer-Fabian sądzi, że karawan skonstruował grecki inżynier Filip⁵⁸. Niewykluczone, że jego budowniczym mógł być też Stasikrates, konstruktor stosu pogrzebowego Hefajstiona⁵⁹. Jednak żaden z wymienionych wyżej badaczy nie podaje źródła historycznego, z którego czerpał swą wiedzę. Łatwiej chyba rozstrzygać o charakterze pomysłu anonimowego architekta, gdyż wóz pogrzebowy był imponującym pomnikiem imperium macedońskiego, a jednocześnie instrumentem politycznym. Cała oprawa mająca gloryfikować Aleksandra ukazywała jednocześnie potęgę osób z jego najbliższego otoczenia. Karawan zawierał macedońskie, greckie, perskie, egipskie i babilońskie elementy. Mamy tu do czynienia ze swoistym dziełem synkretycznej sztuki sepulkralnej, w którym mieszczą się pierwiastki helleńskie i orientalne⁶⁰. Pomysły greckie pełniły rolę spoiwa elementów różnego pochodzenia.

Ta kombinacja pasowała do władcy wielonarodowego imperium. Wóz wiozący szczątki króla na miejsce wiecznego spoczynku był konstrukcją o charakterze synkretycznym, „ekumenicznym”⁶¹. Idea wozu pogrzebowego była azjatycka, a nie grecka. Być może wóz był w „jakimś stopniu inspirowany wozami pogrzebowymi perskich władców”⁶². Jego forma wskazywała na rolę Aleksandra Wielkiego jako zdobywcy Azji Mniejszej. Artysta zaprojektował elementy wystroju w większości w stylu greckim lub macedońskim, ale zawieszenie, koła ze szprychami i żelaznymi gwoździemi⁶³, uprząż wykonano w stylu perskim. Trudno nie zgodzić się z Saunderssem, który twierdzi, iż „bojowy wygląd karawanu bardziej dawał wyraz imperialnej

---

⁵⁷ M.L. Bernhard, *Sztuka grecka*, s. 446. Nasuwa się pytanie, czy autorka nie pomyliła imienia autora przekazu i twórcy wozu. Zadziwiająca jest zbieżność ich imion.

⁵⁸ S. Fischer-Fabian, *Aleksander Wielki*, s. 255.

⁵⁹ Por.: K.F. Müller, *Der Leichenwagen*, s. 73 i n.

⁶⁰ Analiza elementów pochodzenia wschodniego; M. Olbrycht, *Aleksander Wielki*, s. 311–313.

⁶¹ A. Stewart, *Faces of Power*, s. 218.

⁶² M. Olbrycht, *Aleksander Wielki*, s. 311–312.

⁶³ Podobnie jak w wozach bojowych władców achemениdzkich; por.: S.G. Miller, *Alexander's Funeral Cart*, „Ancient Macedonia” 1986, t. 4, s. 403.

sile wojskowej niż żałobie⁶⁴. Był nie tylko symbolem żałoby, ale pełnym blasku powozem triumfującego bohatera.

Karawan i znajdujący się wewnątrz sarkofag zbudowano olbrzymim kosztem. Rozsławiał go przepych, precyzja wykonania i niespotykane dotychczas rozwiązania techniczne. Ta niezwykła ruchoma budowla o wysokim kunszcie techniki i sztuki była podziwiana przez mieszkańców miejscowości, przez które przejeżdżała. Przed wozem pogrzebowym szli robotnicy, którzy naprawiali drogę, poszerzali zakręty, aby mógł on swobodnie przejechać, wytyczali nowe drogi. Konduktowi towarzyszyła eskorta żołnierzy – jazda i piechota, indyjskie słonie, wozy taboru. „I tak posuwał się ten niezwykły pochód pogrzebowy, wśród dźwięku dzwonów, lśniąc złotem i purpurą, otoczony tłumami pełnymi nabożnego zachwytu⁶⁵. James R. Ashley podaje, że orszak pogrzebowy pokonywał od 5 do 15 mil dziennie (około 8–24 km – przyp. J.P.), w zależności od terenowych trudności i pogody⁶⁶.

Dokąd kierował się orszak pogrzebowy? Do sanktuarium Ammona w oazie Siwa⁶⁷, w stronę Macedonii, do nekropolii królewskiej w Ajgaj⁶⁸. Ta kwestia pozostaje nierozstrzygnięta. Być może karawan podążał w kierunku Morza Śródziemnego, skąd z portu w Syrii ciało Aleksandra miało popłynąć do Grecji. Jednak do Macedonii przewieziono tylko królewskie paraferalia, za pośrednictwem Eumenesa z Kardii (sekretarza na dworze Filipa II i Aleksandra III). W Damaszku wóz pogrzebowy przejął Ptolemeusz⁶⁹, aby – jak twierdził – zgodnie z życzeniem Aleksandra pochować go na terenie Egiptu. W rzeczywistości przechwycenie zabalsamowanych zwłok Aleksandra miało na celu zalegalizowanie i umocnienie władzy nad Egiptem. Miejsce ostatecznego spoczynku króla jeszcze nie było przygotowane, więc Ptolemeusz przetransportował sarkofag do Memfis⁷⁰. Tu zorganizował ceremonie pogrzebowe „zgodnie z macedońską tradycją⁷¹. Złożono ofiary należne herosom i urządzono wspańiałe igrzyska⁷². W Memfis ciało Aleksandra złożono prawdopodobnie do grobowca znajdującego się na terenie o charakterze sakralno-funeralnym ze świątynią Nektanebo. Zgodnie z tradycją pochówku władców macedońskich, sarkofag miał formę *kline*, a grób nakryto tumulusem. Pomimo że istnieją sprzeczności w źródłach antycznych dotyczące pochówku w Memfis, to większość badaczy uważa, że Aleksander został tam pogrzebany. Przemawia za tym wzmianka na tzw. marmurowej kronice z Paros, gdzie czytamy, że w czasie urzędowania w Ate-

⁶⁴ N.J. Saunders, *Tajemnica grobowca*, s. 50.

⁶⁵ A. Świderek, *Hellada królów*, Warszawa 1967, s. 30.

⁶⁶ J.R. Ashley, *The Macedonian Empire: The Era of Warfare under Philip II and Alexander the Great, 359–323 B.C.*, North Carolina–London 2004, s. 383.

⁶⁷ Diod., XVIII 28, 2–4; Just., *Epit.* XIII 4, 6.

⁶⁸ Paus., I 6, 3.

⁶⁹ Strabon XVII 1, 8.

⁷⁰ Paus., I 7, 1. Strabon, Diodor i Aelian nie wspominają o przejściowym pochówku w Memfis.

⁷¹ Paus., I 6, 3.

⁷² Diod., XVIII 28, 4.

nach archonta Archipposa (321/320 r. przed Chr.), miał miejsce pogrzeb Aleksandra w Memfis (...Ἀλέξανδρος εἰς Μέμφιν ἐτέθη...). Dopiero, jak zanotował Pausaniasz, Ptolemeusz II Filadelfos sprowadził szczątki króla do Aleksandrii⁷³. Według Kurcjusza Kwintusa Rufusa, ciało Aleksandra przewiózł kilka lat później do Aleksandrii Ptolemeusz, który panował w Egipcie⁷⁴ (Soter – przyp. J.P.). Różnica pomiędzy tymi dwoma przekazami dotyczy osoby władcy, który przetransportował zwłoki Aleksandra Macedońskiego do Aleksandrii. Ostatnim miejscem pochówku wielkiego władcy była Sema⁷⁵. Grobowca dotychczas nie odnaleziono, chociaż jedna tylko Egipska Organizacja Starożytności informowała o ponad 140 pracach poszukiwawczych⁷⁶.

Co stało się z wozem pogrzebowym Aleksandra? Mało wiarygodny wydaje się przekaz Aeliana, który opisuje historię porwania karawanu i zamiany zwłok króla:

Gdy tylko Perdikkas dogonił Ptolemeusza, wypowiedzieli sobie krwawą bitwę o ciało [...] Ptolemeusz, po odparciu Perdikkasa, kazał zrobić posąg, który przedstawiał Aleksandra, okrył go królewskimi szatami i otoczył najkosztowniejszymi ozdobami pogrzebowymi, potem ułożył go na wozie perskim, w okazałej trumnie upiękzonej złotem, srebrem i kością słoniową. W tym samym czasie wysłał prawdziwe ciało, bez okazałości i bez rozgłosu, przez tajne i mało uczęszczane drogi. Gdy Perdikkas stał się właścicielem wyobrażenia Aleksandra i wozu, który je wiozł, sądził, iż posiada prawdziwą nagrodę bitwy⁷⁷.

Słowa te wskazywałyby na pojawienie się na terenie Syrii dwóch wozów pogrzebowych! Według autora artykułu nie wydaje się to możliwe.

Wszystkie źródła milczą na temat dalszych losów karawanu. Najprawdopodobniej dotarł on do Memfis, gdzie odbyła się ceremonia pogrzebowa. Czy spłonął, podobnie jak stos Hefajstiona, a może posłużył Ptolemeuszowi jako narzędzie propagandy? Wszystkie odpowiedzi na te pytania są tylko niepotwierdzonymi hipotezami. Z całą pewnością możemy stwierdzić, że wóz pogrzebowy „był godny” wielkiego króla. Zmarłego władcę uhonorowano poprzez zbudowanie wspaniałego i niepowtarzalnego karawanu. Ostatnią drogę Aleksandra obserwowały z szacunkiem tłumy ludzi pogrążonych w smutku po śmierci wodza. Wśród pogrążonych w rozpacz, niestety, znaleźli się ludzie, którzy ciało Aleksandra przejęli dla osiągnięcia własnych korzyści. Szkoda, że karawan został wykorzystany w walce o zawłaszczenie instytucji króla i panowanie.

⁷³ Paus., I 7, 1; Curt., X 20; Strabon XVII 1, 8 i Zenobios III 94, umiejscowili grób Aleksandra w środku miasta. Również Achilles Tatios V 1, 3 wymienia ‘Ἀλεξάνδρου τόπος w centrum ówczesnego miasta.

⁷⁴ Curt., X 10, 31.

⁷⁵ Pseudo-Kallistenes III 34 c. Na temat historii losów ciała Aleksandra zobacz m.in.: H. Schlange-Schöningh, *Aleksandria – Memphis – Siva. Wo liegt Alexander der Große begraben?*, „Antike Welt” 1996, t. 27, s. 109–119; A. Adriani, *La tomba di Alessandro. Realtà ipotesi e fantasia*, Roma 2000, s. 39; E. Badian, *A King’s Notebooks*, „Harvard Studies in Classical Philology” 1967, t. 72, s. 183–204; R.M. Errington, *From Babylon to Triparadeisos: 323–320 B.C.*, „Journal of Hellenic Studies” 1970, t. 90, s. 48–77; A. Stewart, *Faces of Power*, s. 221–225.

⁷⁶ R.S. Bianchi, *Hunting Alexander’s Tomb*, „Archaeology”, July/August, New York 1993, s. 54.

⁷⁷ Aelian, *VH*, XII 64.

Barwny opis karawanu Aleksandra Wielkiego w dziele Diodora inspirował rekonstruktorów. Ogólny zarys projektu był dość czytelny. Kwestie sporne do dnia dzisiejszego stanowią detale. Wynikają one z różnic w tłumaczeniach tekstu źródłowego, niejasnego i niezbyt dokładnego opisu szczegółów oraz interpretacji i wyobraźni grafików i malarzy. Wielokrotnie próbowano stworzyć rekonstrukcje graficzne wozu pogrzebowego Aleksandra. Taką próbę podjął w połowie XVIII w. Francuz hrabia de Caylus⁷⁸. Inną rekonstrukcję wykonał Antoine-Chrysostome Quatremère de Quincy⁷⁹. Przegląd różnych rekonstrukcji karawanu można znaleźć m.in. w pracach: Stelli G. Miller (później Miller-Collett), Kurta F. Müllera, Andrew Stewarta, Andrew Chugga, Heinricha Bulle'a⁸⁰. Najbliższe opisowi Diodora wydają się rekonstrukcje Miller-Collett.

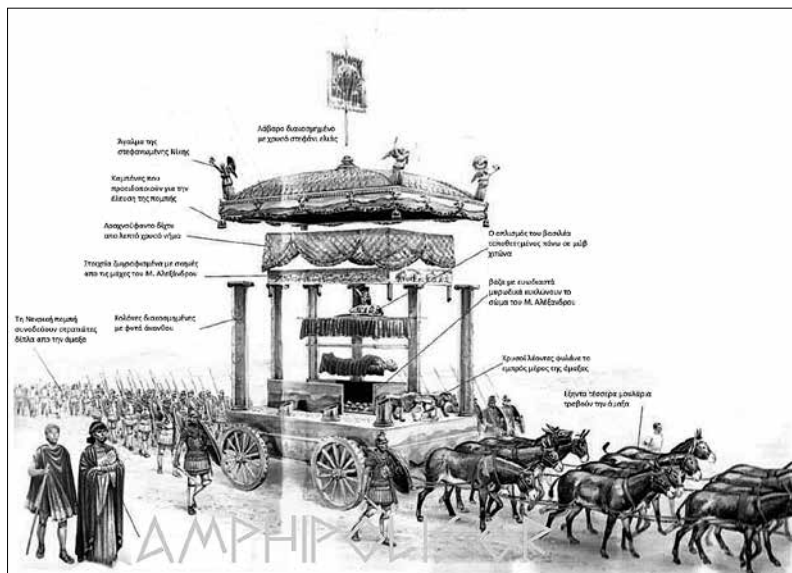
---

⁷⁸ Comte de Caylus, *Sur le char qui porta le corps d'Alexandre*, „Histoire de l'Academie Royale” 1978; A. Stewart, *Faces of Power*, s. 216 (il. 9).

⁷⁹ A.-Ch. Quatremère de Quincy, *Histoire et mémoires de l'Institut Royal de France. Classe d'histoire et de littérature ancienne*, 1818, t. 4, s. 315–394.

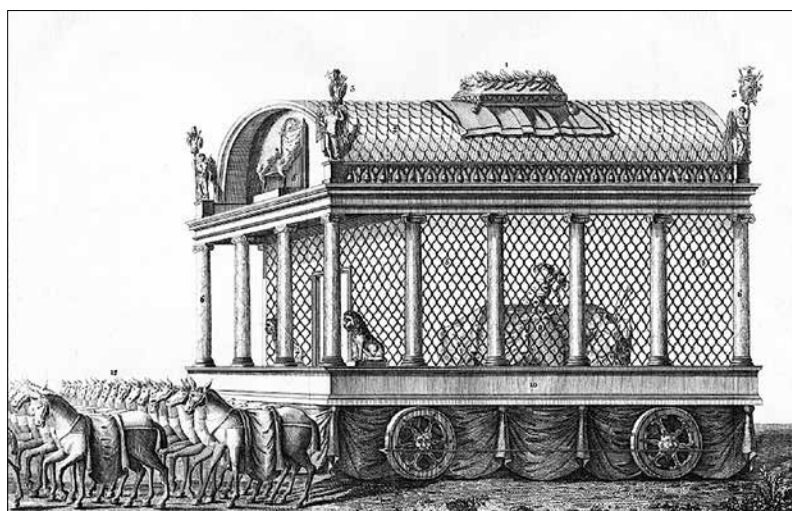
⁸⁰ S.G. Miller, *Alexander's Funeral Cart*, „Ancient Macedonia” 1986, t. 4, s. 401–412 (zbioreczko z ilustracjami wcześniejszych rekonstrukcji); K.F. Müller, *Der Leichenwagen*; A. Stewart, *Faces of Power*, s. 217; A. Chugg, *The lost Tomb of Alexander the Great*, London 2004, s. 40–41; H. Bulle, *Der Leichenwagen Alexanders*, „Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts” 1906, t. 21, s. 52–73.

WYBRANE GRAFICZNE REKONSTRUKCJE KARAWANU ALEKSANDRA WIELKIEGO

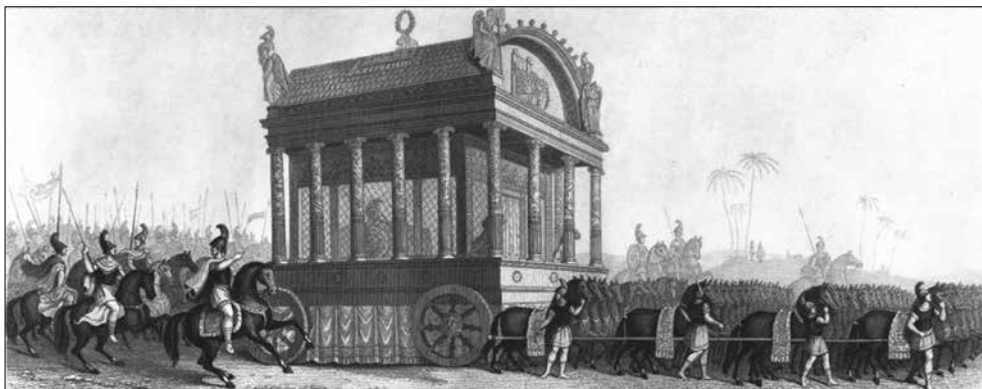
Ilustracja 1. Rysunek poglądowy przekroju karawanu Aleksandra

Źródło: <http://amphipolis.gr/en/alexander-the-great/alexanders-death/> (dostęp: 24.04.2016).

Ilustracja 2. Rekonstrukcja karawanu Aleksandra z 1810 r.

Źródło: http://www.alexanderstomb.com/main/imageslibrary/alexander/AlexCatafalque_1810.jpg (dostęp: 24.04.2016).

Ilustracja 3. Stella G. Miller-Collett – rekonstrukcja karawanu Aleksandra

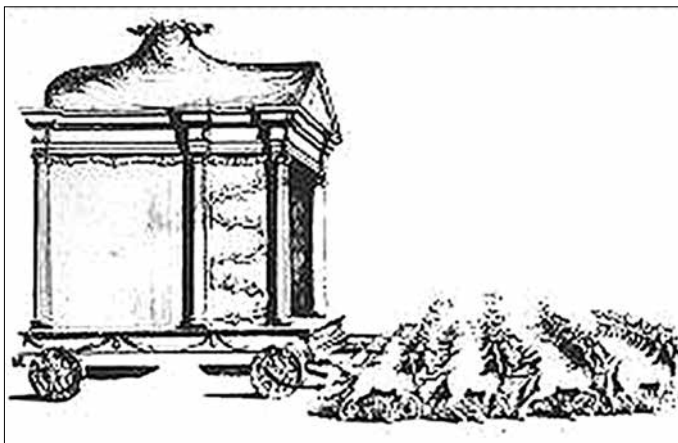
Źródło: <http://www.alexanderstomb.com/main/imageslibrary/alexander/catafalque.jpg> (dostęp: 24.04.2016).

Ilustracja 4. Rekonstrukcja wozu pogrzebowego z XIX w.

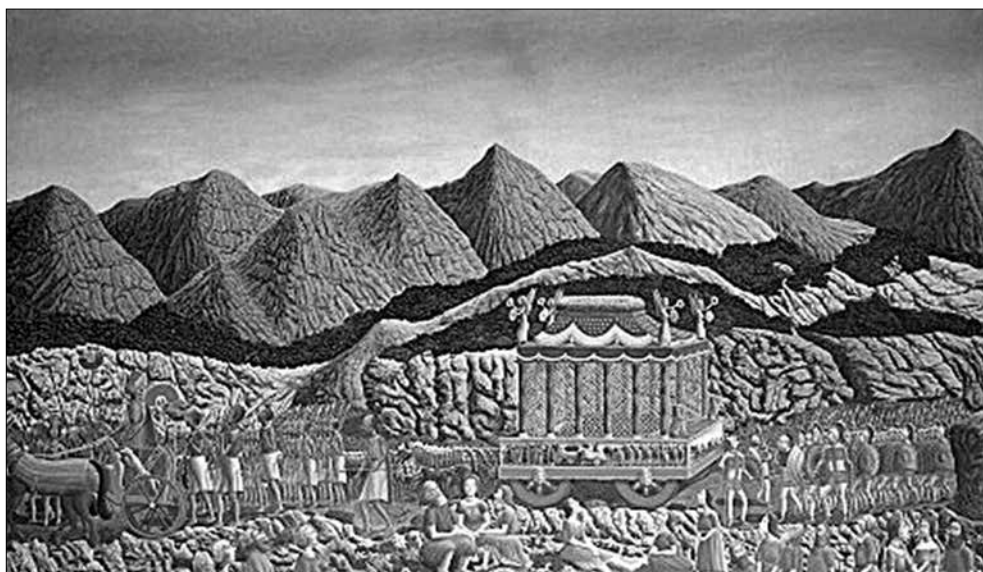
Źródło: <http://www.alexanderstomb.com/main/imageslibrary/atgrelated/Catafalque1838.jpg> (dostęp: 24.04.2016).

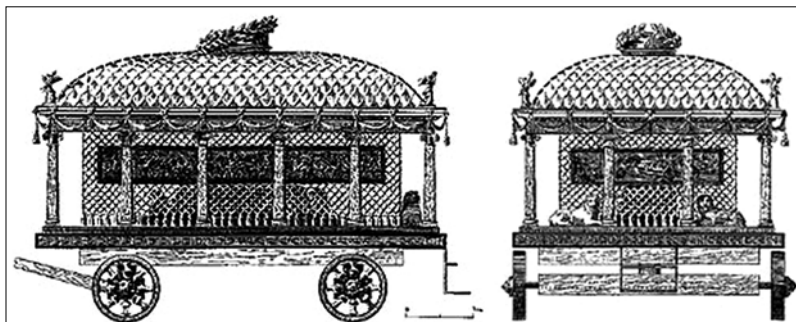
Ilustracja 5. Rysunek przedstawiający kamarę według opisu Diodora, XVIII w.

Źródło: <http://www.greece.org/alexandria/tomb2/burial.htm> (dostęp: 24.04.2016).

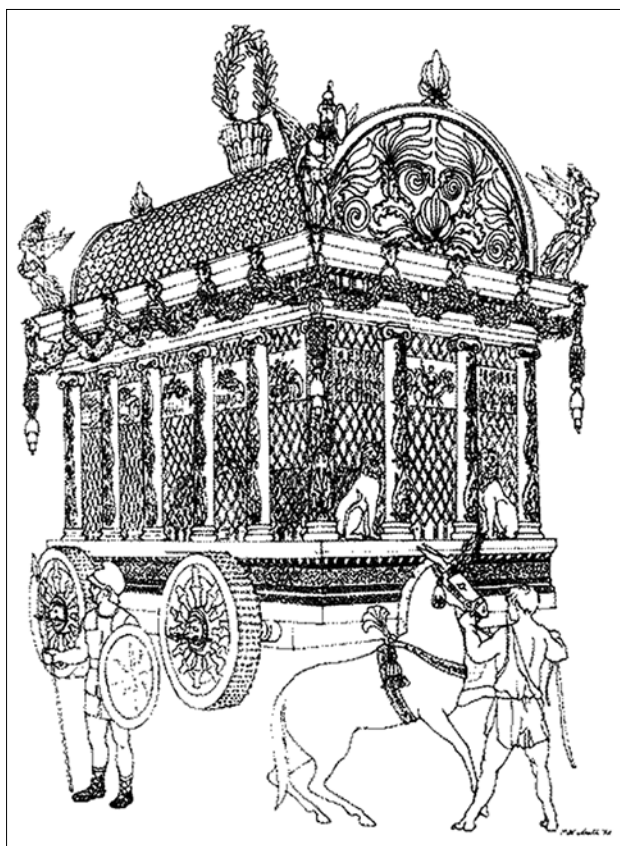
Ilustracja 6. Andre Bauchant (1873–1958), The Funeral Procession of Alexander the Great, Tate Britain

Źródło: <https://deefinch.wordpress.com/tag/alexander-the-great/> (dostęp: 24.04.2016).

Ilustracja 7. Rekonstrukcja karawanu według Heinricha Bulle'a

Źródło: www.hellenicaworld.com/Greece/Technology/en/Inventions.html (dostęp: 24.04.2016).

Ilustracja 8. Autor Candace Smith

Źródło: A. Stewart, *Faces of Power. Alexander's Image and Hellenistic Politics*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1993, il. 9, s. 217.

Ilustracja 9. Karawan Aleksandra w rekonstrukcji rysunkowej Stelli G. Miller-Collett

Źródło: A. Stewart, *Faces of Power. Alexander's Image and Hellenistic Politics*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1993, il. 75.

SUMMARY

ALEXANDER'S FUNERAL CART – THE MASTERPIECE OF ORIENTAL-CLASSICAL ART

Shortly after Alexander's death the possession of his body became a subject of disputes between his successors. King of Macedon, Arrhidaios, was commissioned to construct Alexander's funerary vehicle. The camara soon became a legend, because of its impressive appearance and rich artistic decoration. We find its detailed description in Diodor of Sicily's *Library of History*. The vehicle's artistic design was experimental and successful blend of Macedonian, Greek and Oriental components. Alexander's anthropomorphic, golden sarcophagus was located in a small Ionic chapel adorned with historical paintings. The pictorial panels recalled the frieze with the Royal Tombs at Aigai. The body of Alexander soon became an important component in the power struggle for empire. The funeral cart honored the achievement of Alexander and it probably influenced Ptolemaic propaganda.

Key words: Alexander the Great, Hieronymos of Cardia, Alexander's hearse (funeral cart, carriage, funerary vehicle), camara.

Słowa kluczowe: Aleksander Wielki, Hieronim z Kardii, wóz pogrzebowy Aleksandra, kamara.